

Ivo Fadić

Staklar Alexandros*

Ivo Fadić
HR, 23000 Zadar
Arheološki muzej u Zadru
Trg opatice Čike 1
fadivivo@zd.t-com.hr

UDK: 904:748(497.5 Resnik)“653”
Stručni rad
Primljeno: 25. 4. 2006.
Prihvaćeno: 24. 5. 2006.

U provinciji Dalmaciji, odnosno u antičkoj luci u Resniku kod Trogira pronađeno je još jedno - uz dosad tri poznata primjerka (Akvileja, Rim i British Museum) - dobro očuvano dno s reljefnim žigom i imenom *Alexandros* (Ἀλεξανδρος). Dno također pripada staklenom vrču četverokutna tijela zelenožućkaste boje. Reljefna slova ispisana su (u pozitivu) unutar dva koncentrična reljefna kruga, kao što je to slučaj kod većine žigova s grčkim imenima na dnu vrčeva kvadratična tijela. U sredini četvrtasta dna vidljiv je otisak alatke za pridržavanje vrča pri obradi gornjeg dijela recipijenta. Slova su velika, veoma pravilna i čitljiva. Ime staklara doneseno je u genitivu (ἈΛΕΞΑΝΔΡΟΥ).

Stakleno dno iz Resnika pokazuje iznimno kvalitetan rad sa slovima grčkog alfabeta koja su odraz naslijeđa helenističke kulture i utjecaja latinske klasične kapitale. Na temelju cijelog niza elemenata sa sigurnošću se može kazati da kvadratični vrč Aleksandrosa nije kasnoantički produkt, a ni produkt radionice koje su proizvodile uobičajene kvadratične vrčeve od plavkastog ili plavkastozelenkastog stakla. Grčki alfabet, paleografska analiza i zelenožućkasta boja stakla upućuju na zaključak da je vrijeme nastanka ovih vrčeva sredina 1. stoljeća poslije Krista.

Moguće je da je primjerak vrča iz radionice ἈΛΕΞΑΝΔΡΟΥ doplovio u luku Resnik s istočnog Mediteran. Vjerojatnije je, međutim, da je on produkt neke italske staklarske radionice, posebno s obzirom na to da masivniji kvadratični vrčevi na Istoku nisu osobito uobičajeni.

Ključne riječi: provincija Dalmacija, Resnik, rimsko staklo, kvadratični vrč, staklar, Alexandros

* Ovaj rad posvećen je dragom i poštovanom kolegi Ivanu Maroviću. Za njegovo ime i znanstveni opus saznao sam za vrijeme studija, a osobno poznanstvo u nekoliko susreta na mene je ostavilo izniman dojam; dr. Marovića doživio sam kao neumornoga i samozatajnog arheologa, znanstvenika i nadasve dobrog čovjeka.

Reljefni žigovi na antičkim staklenim recipijentima iznimno su zanimljivi u izučavanju staklarstva, neovisno o tome jesu li oni znak staklarske radionice, staklara ili proizvođača sadržaja koji je u njima pohranjen. To mogu biti različiti simboli, prikazi božanstava, zoomorfni reljefni prikazi, odnosno inicijali i puna imena proizvođača, otisci novca ili tekstovi.¹ Nalaze se na raznolikim staklenim oblicima, najčešće na dnu recipijenta, ali i na plaštu staklenih izrađevina te na ručkama.² Najčešće se pojavljuju na dnu kvadratičnih vrčeva, te na balsamarijima i bočicama konično-zbijenog tijela.³ Reljefni žigovi se nalaze i na „Merkur“ bocama i pseudo „Merkur“ bočicama,⁴ kao i na recipijentima sa četiri ili više uleknuća na tijelu (otisci novca).⁵ Oni su poznati i na dnu kvadratičnih staklenih teglica i urni, kao i na dvoručkastim malim i velikim recipijentima pravokutna tijela.⁶ Posebnoj skupini pripadaju natpisi na recipijentima i ručicama čaša i skyphosa.⁷

Na balsamarijima i bočicama konično-zbijenog tijela otisnuti su inicijali ili imena koja su najčešće dana u tročlanoj imenskoj formuli, ali i natpisi kao što su PATRIMONI, odnosno VECTIGAL (monopol na proizvod koji podliježe državnom fiskusu). Na istočnoj jadranskoj obali tako doznajemo za inicijale QDE / LPF, zatim za imena RUFINUS, A(ntonius) VOLUMNIUS IANUARIUS kao i za nekoliko dna sa žigom PATRIMONIUS.⁸

Imena proizvođača (ili vlasnika?) nalaze se i na vrčevima kvadratična tijela. Na hrvatskom priobalju do sada su zabilježeni: P(ublius) ACCIUS ALCINUS (ili ALCINO), L(ucius) AEMILIUS BLASIUS (ili BLASTIUS), C(aius) SALVIUS GRATUS i C(neius) POMPEIUS CASSIANUS, te inicijalna slova CSOR.⁹

U svim spomenutim slučajevima radi se o imenima koja su napisana latinskim alfabetom. Tekstovi ili imena s grčkim alfabetom znatno su rjeđi. Ovdje možemo samo spomenuti čaše

¹ Fadić 2003, str. 38, 39.

² Ravagnan 1994, str. 124; Fadić 1997, str. 89, 192; Buljević 2005, str. 95-07.

³ Vidi npr.: Charlesworth 1966, str. 28-35; Barkóczy, 1988, T. 37-38; Fadić, 1986, str. 26-28, 36, T. 4, 8; Fadić 1987, str. 103 i dalje; Fadić 1997, str. 84, 87, 109-110, 159-161; Fadić 2001, str. 469-470, 490-491; Fadić, 2002, str. 398; Buljević 2005, str. 100-101.

⁴ Calvi 1968, str. 58; Isings 1957, str. 100-101, forma 84; Vanderhoeven 1961, str. 192; Goethert-Polaschek 1977, str. 351, forma 105; Isings 1971, str. 11, kat. br. 16; Doppelfeld 1966, str. 57; Dusenbery 1967, str. 43,44; Barkóczy 1966/67, sl. 27, 1 i 33, 2; Barkóczy 1968, sl. 29, 1; Barkóczy 1988, str. 131-133, kat. br. 264-271; *Régészeti füzetek* 1962, T 12: 1, 3, 5; Morin-Jean 1922-1923, str. 71; Kisa 1908, forma 105, 107; Isings 1957, str. 100-101; Vanderhoeven 1961, str. 102; Goethert-Polaschek 1977, str. 351; Facchini 1998, str. 139–146; Fadić 1986, str. 29-30, T. 5, 6; Fadić 2005, str. 205-211.

⁵ Taborelli 1982, str. 326; Taborelli 1992, str. 95-97; Fadić 1997, str. 84, 126; Fadić 2003, str. 37-76;.

⁶ Fadić 1997, str. 147; Fadić 1987, str. 100-101, 110; Buljević 2005, str. 98-100.

⁷ Vidi kod: Buljević 2005, str. 95-97.

⁸ Fadić 1986, str. 36; Fadić 1997, str. 80-81, 109-110; Fadić 2001, str. 421–426; Fadić 202, str. 398; Buljević 2005, str. 100-101.

⁹ Fadić, 1986, str. 26-28, T. 4; Fadić 1987, str. 103 i dalje; Fadić 1997, str. 87, 159-161; Fadić 2001, str. 469-470, 490-491; Fadić, 2002, str. 398; Buljević 2005, str. 100-101.

s grčkim tekstovima poput onog KATAKAIPE KAI AY PAINOI,¹⁰ te rijetka imena staklara na čašama i skyphosima.¹¹ Primjerke iz rimske provincije Dalmacije donosi Zrinka Buljević u svom nedavnom radu iz kojeg doznajemo za poznatog **Enniona** (ENNO[Ι]/ΩΝΕΠ/ΟΙΗΣΕ/Ν - ΜΝΗΘΗ/ΟΑΓΟ/ΡΑΖΩ/Ν), odnosno za **Aristeasa** ([ΑΡΙC]ΤΕΑ/[CΚΥ]ΠΡΙΟ/[CΕ]ΠΟΙΕΙ).¹² Ennion je u Dalmaciji potvrđen s dva primjerka. Jedan ulomak čaše pronađen je u vojnom logoru Tilurij (Gardun), dok je drugi šalica iz Augusteuma u Naroni (Vid).¹³ U Augusteumu u Naroni registriran je i Aristeas (čaša cilindričnog tijela), a ondje je pronađen i stakleni skyphos s nečitljivim imenom na ručicama. Moguće da je ovdje riječ o Anniosu, Aristoonu, Artasu, Eirenalosu, Neikoonu ili Philliposu.¹⁴

Grčka imena i latinska imena transliterirana u grčka a koja su napisana grčkim alfabetom, nalaze se i na prizmatičnim - četverokutnim, šesterokutnim i osmerokutnim - vrčevima.¹⁵ Premda su znatno brojniji nalazi ovih imena na primjercima vrčeva četverokutna tijela, ona nisu donesena u obimnijoj studiji u kojoj je Charlesworth obradila kvadratične vrčeve i žigove na njihovu dnu.¹⁶ Gusta Lehrer Jacobson, pišući o Magnosu (ΜΑΓΝΟC ΕΡΟΙΕΙ - načinio Magnos), do tada nepoznatom staklaru, donosi cijeli niz primjera kvadratičnih, heksagonalnih i oktogonalnih vrčeva s grčim alfabetom i imenima koja se nalaze na dnu recipijenta.¹⁷ Osim Magnos (ΜΑΓΝΟC) to su i Germanos (ΓΕΡΜΑΝΟC), Izidoros (ΕΙCΙΔωΡΟC), Zethos (ΖΗΘΟC), Zosimos (ΖΟCΙΜΟC), Theodoros (ΘΕΟΔωΡΟC), Lysimachos (ΛΥCΙΜΑΧΟC), Menophantos (ΜΗΝΟΦΑΝΤΟC), Paulinos Antiocheos (ΠΑΥΛΙΝΟC ΑΝΤΙΟΧΕΟC), Priscos (ΠΙCΚΟC), Ruphos (ΡΟΥΦΟC), Tiberinos (ΤΙΒΕΡΙΝΟC), Trifon (ΤΡΙΦωΝ), Archestratos (ΑΡΧΕCΤΡΑΤΟC), Iustus (ΙΟΥCΤΟC), te Alexandros (ΑΛΕΞΑΝΔΡΟC), koji je i tema ovog rada. Glavnina ovih imena otisnuta je na vrčevima četverokutna tijela. No, samo je *Germanos* otisnut na dnu vrča šesterokutna tijela,¹⁸ a reljefni otisak s imenom *Priscos* nalazi se na dva poznata primjerka vrčeva osmerokutna tijela.¹⁹ Podjednaki broj imena donesen je u nominativu i genitivu, odnosno šest ih je u nominativu, osam u genitivu, dok na dva primjerka nije očuvan završetak imena. Inače, sva su imena iznimno rijetko zabilježena na dnu prizmatičnih vrčeva. *Tiberinos* i *Priskos* ustanovljeni su u dva slučaja, a *Alexandros* čak na tri staklena dna, dok su svi ostali žigovi registrirani samo s pojedinačnim primjercima.

Dakle, Aleksandros je do sada najčešće pronađeno grčko ime na dnu vrčeva kvadratična tijela. U Rimskom Carstvu dosad

¹⁰ Ravagnan 1994, str. 124; Fadić 1997, str. 89, 192.

¹¹ Vidi bilj. 10; Buljević 2005, str. 95-97.

¹² Buljević 2005, str. 95-96, sl. 1-4.

¹³ Buljević 2005, str. 95-96.

¹⁴ Buljević 2005, str. 95-96.

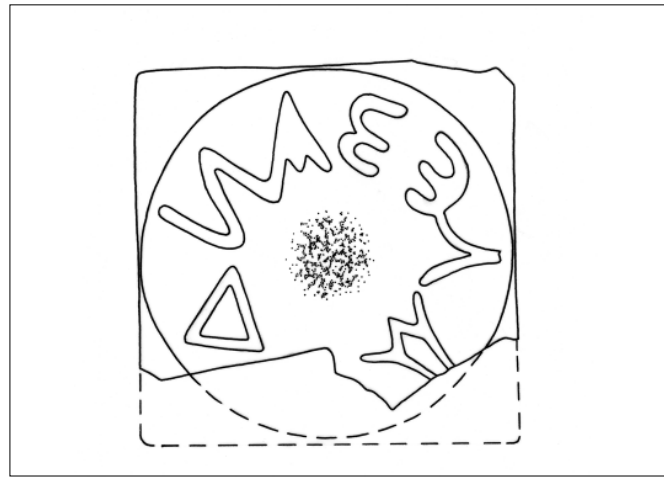
¹⁵ Kisa 1908, str. 930, 953, 964; Auth 1976, str. 111; Calvi 1968, str. 86, T. E2; Morin-Jean 1923, str. 63, bilj. 1; Jacobson, 1992, str. 35-43.

¹⁶ Charlesworth 1966, str. 28-35.

¹⁷ Jacobson, 1992, str. 35-43.

¹⁸ Jacobson, 1992, str. 39.

¹⁹ Jacobson, 1992, str. 41.

Slika 1.

Slika 2.

Slika 3.

su registrirana tri primjerka dna s ovim imenom. Prvi poznati vrč kvadratična tijela s imenom *Αλεξανδρος*, koji početkom 20. stoljeća objavljuju A. Kisa²⁰ i M. L. Trowbridge, te na poslijetku i G. L. Jacobson,²¹ potječe iz Rima. Jedno takvo dno pronađeno je u Akvileji,²² a jedan primjerak iz British Museum donosi S. H. Auth u bilješci kao komparativnu građu za oktogonalni vrč koji se čuva u Newark Museum s imenom *Πρισκος* (iz Palestine?). Za primjerak u Britanskom muzeju ne navodi se podrijetlo pa je moguće da je on donesen s prostora istočnog dijela Carstva.²³ Na žalost, dno s reljefnim žigom ovog imena iz Rima nije ilustrirano, a vrč iz Engleske (koliko mi je poznato) nije ni publiciran. Crtež dna akvilejskog nalaza donosi M. C. Calvi, pa on sjajno može poslužiti pri komparativnoj i paleografskoj analizi teksta (sl. 1.).²⁴

Uz spomenuta tri dosad poznata primjerka dna s imenom Alexandros (*Αλεξανδρος*), koje je ispisano grčkim alfabetom ΑΛΞΑΝΔΡΟΣ (gen. ΑΛΞΑΝΔΡΟΥ), u provinciji Dalmaciji, odnosno u helenističko-antičkoj luci u Resniku kod Trogira pronađeno je još jedno dobro očuvano dno s reljefnim žigom ovog imena.²⁵ Dno također pripada staklenom vrču četverokutna tijela zelenožućkaste boje (sl. 2). Reljefna slova ispisana su (u pozitivu) unutar dva koncentrična reljefna kruga, kao što je to slučaj kod većine spomenutih žigova s grčkim imenima (sl. 3).²⁶ U sredini četvrtastog dna vidljiv je otisak alatke za pridržavanje

vrča pri obradi gornjeg dijela recipijenta (vrata, oboda i ručke).²⁷ Očuvana širina dna je otprilike 9 x 9 cm. Slova su velika, veoma pravilna i čitljiva. *Alfa* ima prema dolje prelomljenu horizontalnu hastu, *lambda* ima produženu desnu kosu hastu iznad visine slova, dok je slovo *epsilon* zaobljeno (polumjesečasto) i predstavlja kratak samoglasnik. *Ksi* je pisano kurzivno, s kosim hastama bez zaobljenih prijelaza. *Ni* je pravilno i gotovo jednake visine i širine, dok je kod slova *delta* desna kosa hasta produžena prema gore. *Ro*, *omikron* i *ipsilon* iznimno su pravilna i podsjećaju na ranocarsku latinsku kapitalu. Visina slova je oko 1.5 cm. Ime staklara doneseno je u genitivu (ΑΛΞΑΝΔΡΟΥ), što je slučaj i s ostalim žigovima na kojima je ime Alexandros.

Kod komparativnog akvilejskog primjerka slova su, u odnosu na tekst iz Resnika, nemarno izrađena, rustičnija su i nepravilnija. Ispisana su zrcalno, odnosno zrcalno su otisnuta na pozitiv s kalupa. Samo je slovo *ksi* izrađeno u pozitivu, ali je ispisano prilično reducirano i podsjeća na zrcalno kurzivno *epsilon*. Ligatura je zapažena kod slova ΛΕ i ΑΝ, a moguće da su u ligaturi ispisana i završna slova imena u genitivu koja nisu sačuvana - ΡΟ ili ΟΥ (s obzirom na nedostatni /?/ prostor za ta tri slova). Zanimljivo je međutim da je i na akvilejskom primjerku *alfa* s prelomljenom horizontalnom hastom, kao što je to slučaj sa slovom *alfa* na reljefnom otisku dna iz Resnika kod Trogira.

Sva spomenuta imena s grčkim alfabetom koja su utisnuta na dnu staklenih vrčeva kvadratična tijela,²⁸ neovisno o tome jesu li ona izvorno grčka ili su latinska imena transliterirana u grčki - kao na primjer Germanos (ΓΕΡΜΑΝΟΣ), Magnos (ΜΑΓΝΟΣ), Priscos (ΠΡΙΣΚΟΣ), Ruphos (ΡΟΥΦΟΣ) ili Lustos (ΛΟΥΣΤΟΣ), ostavljaju otvoreno pitanje o tome jesu li te osobe vlasnici većih ili manjih staklarskih radionica ili su to imena pojedinih staklara u tim radionicama. Ako se može prihvatiti pretpostavka da je sam majstor koji je izradio dotični stakleni recipijent iskazan s imenom

u nominativu, a da je ime vlasnika staklarskog proizvodnog središta ispisano u genitivu, tada je i Aleksandros (ΑΛΞΑΝΔΡΟΥ) vlasnik jedne od brojnih radionica. S druge strane, postavlja se pitanje je li u reljefu otisnuto ime jamstvo kvalitete staklenog proizvoda, ili sadržaja u njemu, ili možda i proizvoda i sadržaja. No, kod promišljanja u kojim su staklarskim središtima ovi kvadratični vrčevi izrađivani, na ovom stupnju istraženosti zaista je teško odgovoriti. Moguće je da su u ranocarskom razdoblju brojni staklari s istoka Carstva svoje radionice otvorili na Apeninskom poluotoku, jer je upravo u Italiji i pronađena najveća količina ispisanih dna kvadratičnih vrčeva s grčkim imenima i alfabetom. Međutim, ovakva dna uglavnom su pronađena s pojedinačnim primjercima imena, pa je teško sa sigurnošću govoriti o tome gdje su nastala. Sam ΑΛΞΑΝΔΡΟΣ zabilježen je s nalazima iz Rima, Akvileje i Resnika kod Trogira, kao i s jednim primjerkom nepoznate provenijencije (*British Museum*). Moguće je da je hrvatski primjerak u luku Resnik doplovio s istočnog Mediterana, možda iz Sirije, a možda iz neke italske radionice, što je najvjerojatnije i zbog činjenice da masivniji kvadratični vrčevi nisu osobito zastupljeni na istoku Carstva. Teško je, naime, na temelju samo jednog nalaza vjerovati da je vrč proizveden u antičkoj staklarskoj radionici u Saloni. S obzirom da na antičkom dijelu luke dosad nije nađen veći broj vrčeva kvadratičnog tijela s ovim imenom, najvjerojatnije je da pronađeno dno vrča nije pripadalo brodskom teretu, nego dijelu pribora broda ili članova posade.

Vrijeme izrade kvadratičnog vrča s otisnutim reljefnim žigom imena ΑΛΞΑΝΔΡΟΣ moguće je odrediti na temelju cijelog niza elemenata. Po kvaliteti i boji stakla, kao i ostali primjeri dna s grčkim imenima, on odudara od uobičajenih kvadratičnih vrčeva koji su omiljeni na zapadnom dijelu Rimskog Carstva, a posebno su brojni na prostoru antičkoga Zadra (*Jader*), Nina (*Aenona*) i Podgrađa (*Asseria*).²⁹ Takvi se uobičajeni stakleni vrčevi, koji

na svojoj bazi katkad imaju različite reljefne žigove (pa i imena proizvođača s latinskim alfabetom), datiraju u drugu polovinu 1. i 2. stoljeća poslije Kristu. S druge strane, dno iz Resnika veoma je srodno rijetkim ranokršćanskim primjercima s reljefom kristograma i križa, premda nije proizvod 3. ili 4. stoljeća.³⁰ Po svemu sudeći, staklar *Αλεξανδρος* imao je staklarsku radionicu, u kojoj je izrađivao i kvadratične vrčeve sa svojim imenom, sredinom 1. stoljeća poslije Kristu. Slova vrča Alexandrosa iz Resnika ujednačenih su proporcija i pravilno raspoređena unutar dva koncentrična kruga. Iako je akvilejski primjerak prilično upitan u pogledu kakvoće izrade kalupa i ispisivanja teksta, dno iz Resnika pokazuje iznimno kvalitetan rad, sa slovima grčkog alfabeta koja su odraz naslijeđa helenističke kulture i utjecaja latinske klasične kapitale. To svjedoči o tome da su kalup izrađivale dvije različite osobe, ali ne i o tome da se proizvodi okvirno vremenski ne podudaraju. Kod oba primjerka *alfa* je s prelomljenom hastom, što je odlika i grčkog pisma iz razdoblja helenizma, kao što su i prema gore produžene kose haste slova *alfa*, *lambda* i *delta* karakteristične za carsko, odnosno osobito za ranocarsko razdoblje.³¹ Zbog svega navedenog sa sigurnošću se može kazati da kvadratični vrč Aleksandrosa nije kasnoantički produkt, a ni produkt radionica koje su proizvodile uobičajene kvadratične vrčeve od plavkastog ili plavkastozelenkastog stakla. Grčki alfabet, paleografska analiza i zelenožućkasta boja stakla ukazuju na zaključak da je vrijeme nastanka ovih vrčeva oko sredine 1. stoljeća poslije Krista. Ovakvoj tvrdnji ide u prilog i činjenica da su vrčevi kvadratična tijela s imenima na grčkom alfabetu iznimno rijetki, za razliku od uobičajenih i brojnih vrčeva druge polovine 1. stoljeća i 2. stoljeća. Na koncu, i ostala grčka imena i tekstovi na grčkom jeziku i alfabetu na različitim staklenim oblicima (zdjelice, čaše i skyphosi) nastali su u prvoj polovini 1. stoljeća poslije Krista.³²

20 Kisa 1908, str. 930, 953, 964;

21 Jacobson, 1992, str. 39.

22 Calvi 1968, str. 86, T. E2.

23 Auth 1976, vidi kod komparativnih primjeraka koje donosi na str. 111.

24 Calvi 1968, str. 86, T. E2.

25 Stakleno dno otkrio je Ivica Svilan 2000. godine, na dubini od oko 2 metra. Ovom prigodom zahvaljujem g. I. Svilanu na pruženoj mogućnosti objave ovog iznimno rijetkog i vrijednog staklenog dna.

26 Ako dna nisu heksagonalna ili oktogonalna ili ako se na njima ne nalaze skraćena imena, na uglovima mogu biti i mala kružna izbočenja, a u središnjem reljefnom krugu katkad se nalazi i reljefna šesterolatična rozeta (vidi kod G. L. Jacobson, 1992, str. 39-42).

27 Crteže je izradila dipl. arh. Jadranka Balevski, na čemu joj se ovom prilikom zahvaljujem. Fotografiju je izradio Ivo Fadić.

28 Jacobson, 1992, str. 35-43.

29 Vidi npr.: Fadić 1986, str. 26-28; Fadić 1987, str. 99-118; Fadić 1997, str. 80-81, 109-110;

30 Fadić 1999-2000, str. 185-194.

31 Guarducci 1967, str. 379.

32 Buljević 2005, str. 95-96.

Popis kratica

AT - Archaeologica Traiectina

CCAVV - Corpus delle collezioni archeologiche del vetro Veneto

FA - Folia Archaeologica

Izdanja HAD-a - Izdanja Hrvatskog arheološkog društva

JGS - Journal of Glass Studies

JIV - Journées Internationales du Verre

Literatura

Auth 1976

S. H. Auth, *Ancient glass et the Newark Museum*, Newark 1976.

Barkóczy 1966/67

L. Barkóczy, *Die datierten Glasfunde aus dem II Jahrhundert von Brigetio*, FA 18, Budapest 1966/67, 67-89.

Barkóczy 1968

L. Barkóczy, *Die datierten Glasfunde aus dem 3-4 Jahrhundert von Brigetio*, FA 19, Budapest 1968, 57-86.

Barkóczy, 1988

L. Barkóczy, *Pannonische Glasfunde in Ungarn*, Budapest 1988.

Buljević 2005

Z. Buljević, *Tragovi staklara u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku 98, Split 2005, 93-106.

Calvi 1968

M. C. Calvi, *I vetri romani del Museo di Aquileia*, Aquileia 1968.

Charlesworth 1966

D. Charlesworth, *Roman Square Bottles*, JGS 8, Corning-New York 1966, 26-40.

Clairmont 1963

Doppelfeld 1966

O. Doppelfeld, *Römishes und Fränkisches glas in Köln*, Köln 1966.

Dusenbery 1967

B. Dusenbery, *Ancient Glass in the Collections of Wheaton College*, JGS 13, Corning-New York 1971, 9-33.

Facchini 1998

G. M. Facchini, *La bottiglietta mercuriale*, u: *Vetro e vetri - prezioze iridescenze (Forma e forme nei vetri romani di Lombardia)*, Milano 1998, 139-146.

Fadić 1986

I. Fadić, *Antičko staklo Argyruntuma*, Zadar 1986, 1-56.

Fadić 1987

I. Fadić, *Kvadratični i poligonalni stakleni recipijenti u Arheološkom muzeju Istre*, Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju, Izdanja HAD-a, 11/2, Pula 1987, 99-118.

Fadić 1997

I. Fadić, *Il vetro*, u: *trasparenze imperiali - Vetri romani dalla croazia*, Milano 1997, 73-246.

Fadić 1999-2000

I. Fadić, *Žigovi kriptograma i križa na dnu kvadratičnih staklenih vrčeva*, Opuscula Archaeologica 23-24, Zagreb 1999-2000, 185-194.

Fadić 2001

I. Fadić, *Antičko staklo u Liburniji*, Zadar 2001, neobjavljena disertacija.

Fadić 2002

I. Fadić, *Antičke staklarske radionice u Liburniji*, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, 32, Sarajevo-Frankfurt am Main - Berlin - Heidelberg 2002, 385-405.

Fadić 2003

I. Fadić, *Stakleni recipijenti s otiskom novca*, Diadora 21, Zadar 2003, 37-76.

Fadić 2005

I. Fadić, *Merkur boca iz Arheološkog muzeja Istre u Puli*, Histria Antiqua 13, Pula 2005, 205-213.

Goethert-Polaschek 1977

K. Goethert-Polaschek, *Katalog der Römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseums*, Trierer Grabungen und Forschungen 9, Mainz 1977.

Guarducci 1967

M. Guarducci, *Epigrafia Greca*, I, Rim, 1967.

Isings 1957

C. Isings, *Roman Glass from dated Finds*, AT 2, Groningen-Djakarta 1957.

Isings 1971

C. Isings, *Roman Glass in Limburg*, AT 9, Groningen 1971.

Jacobson, 1992

G. L. Jacobson, *Greek Names on Prismatic Jugs*, JGS 34, 1992, 35-43.

Kisa 1908

A. Kisa, *Das Glas im Altertume*, Hiersemanns Handbücher, 1-3, Leipzig 1908.

Morin-Jean 1923

Morin-Jean, *La Verrerie en Gaule sous l'Empire Romain*, Paris 1922-1923.

Ravagnan 1994

G. L. Ravagnan, *Vetri antichi del Museo Vetrario di Murano*, CCAVV 1, 1994.

Régészeti füzetek 1962

Règészeti füzetek, 2/11, *Magyar Nemzeti museum*, Törteneti museum, 1962.

Taborelli 1982

L. Taborelli, *Vasi di vetro con bollo monetale*, Opuscula 1, Roma 1982, 315-341.

Taborelli 1992

L. Taborelli, *Vasi di vetro con bollo monetale*, Opuscula 9, Roma 1992.

Vanderhoeven 1961

M. Vanderhoeven, *Verres Romains (1er - IIIème siecle) des Musées Curtius et du Verre a Liège*, JIV, Liège 1961.

Summary

Alexandros the Glassmaker

Key words: province of Dalmatia, Resnik, Roman glass, square jug, glassmaker, Alexandros

Relief marks on antique glass recipients are extremely interesting for research of the glass making, regardless whether it was a sign for a glass workshop, glassmaker or the manufacturer of the contents kept in them.

Marks with the manufacturer's names (or only the initials) are found on the square jugs. As a rule they were written in Latin alphabet, and so far these were noted on the Croatian coastal area: P(ublius) ACCIUS ALCINUS (or ALCINO), L(ucius) AEMILIUS BLASIUS (or BLASTIUS), C(aius) SALVIUS GRATUS and C(neius) POMPEIUS CASSIANUS, and the initials CSOR.

Relief imprints of the names in Greek alphabet at the bottom of the square - bodied jugs are very rare. Sixteen Greek names on twenty prismatic jugs, together with one hexagonal and three octagonal examples are known in the Roman Empire so far. Another example from the ancient port in Resnik near Trogir should be added to this example. It has a name ΑΛΞΑΝΔΡΟΣ written in genitiv (ΑΛΞΑΝΔΡΟΥ) at the bottom.

Alexandros is the most frequent Greek name found so far at the bottom of the jugs with square bodies. Three examples of bottoms with this name are registered in the Roman Empire. First known jug with quadratic shaped body with the name *Αλεξανδρος* that was published in the early 20th century by A. Kisa and M. L. Trowbridge and G. L. Jacobson eventually, originates from Rome. One such bottom was found in Aquileia and one is kept in the British Museum, and is published by S. H. Auth in a note as a comparative example for the octagonal jug kept in the Newark Museum with the name *Πρικκος* (from Palestine?). Origin of the example from the British Museum is not noted so it is possible that it was brought from the eastern part of the Empire. Unfortunately, bottom with the relief mark of this name from Rome was not illustrated, and jug from England was not published at all (as far as I am aware). M. C. Calvi publishes one drawing of the bottom of the Aquileia find, so it can be used for the comparative and paleographic analysis of the text (figure 1).

So, besides the aforementioned three examples, one better-preserved bottom with the relief mark with the name of Alexandros (*Αλεξανδρος*) was found in the province of Dalmatia, or in the ancient port of Resnik near Trogir. The bottom belongs to the green-yellow glass jug with square body (figure 2). Relief letters are written (in positive) within two concentric relief circles, as was the case with most of the aforementioned marks with Greek names (figure 3). Impression of the tool used for holding the jug while shaping the upper part of the container can be seen in the centre of the square bottom. Preserved bottom width is 9 x 9 cm. The letters are large, very regular and legible. Their height is about 1.5 cm. The name of the glassmaker is given in genitive (ΑΛΞΑΝΔΡΟΥ) as is the case with all the other marks with Alexandros' name on them.

The letters of the comparative Aquileian examples are inattentively made, more rustic and irregular compared to the Resnik text. They are written as a reflection, to be more precise they were stamped as a reflection on the positive from the mould. Only the letter *sigma* was made in positive, but it was written as a reflecting cursive *epsilon*. Ligature is noticed with the letters ΛΕ and ΑΝ, and it is possible that ligature also had the ending letters of the names in genitive that were not preserved - PO or OY (considering that there was not enough space for the three letters). It is also interesting that the Aquileian example has *alpha* with broken horizontal hasta, as is the case with *alpha* on the relief stamp at the bottom from Resnik near Trogir.

It is very difficult at this stage of research to answer the question in which glass-blowing centres these square jugs were made. It is possible that in the Early Imperial period numerous glassmakers from the east opened their shops on the Italian peninsula, because that is where the largest number of bottoms of square jugs with Greek names and alphabet were found. However, these bottoms were usually found with single examples of names, so it is very difficult to discuss their place of origin. It is possible that this Croatian example came to the port of Resnik from the east Mediterranean, possibly Siria, or what is more likely from some Italian workshop. Considering the fact that large number of jugs with quadratic bodies was not found in the ancient part of the port, it is most probable that the

found bottom did not belong to the ship cargo, but it belonged to the ship's or the crew's equipment. It is hard to believe based only on one find that the jug was manufactured in ancient Salona.

Time of the manufacture of the square jug with stamped name ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ can be defined based on the whole set of elements. As other examples of bottoms with Greek names, this one differs in quality and colour of glass from the usual square jugs popular in the western part of the Roman Empire that are especially numerous in the area of ancient Zadar (*Jader*), Nin (*Aenona*) and Podgrađe (*Asseria*). These are dated in the second half of the 1st and the 2nd century AD. On the other hand, it is analogous to the rare Early Christian examples with the relief of the Christ's monogram and the cross, although it is not a product of the 3rd or 4th century. Most probably, *Αλεξανδρος* the glassmaker had his workshop where he manufactured also the square jugs with his name around the middle of the 1st century AD.

Translation: Jasminka Babić